

O‘ZBEKISTON VA MARKAZIY OSIYODAGI ANKLAV
VA EKSLAV HUDUDLARNING SHAKLLANISHI

Boboxonov Muhammadiso Nasurillo o‘g‘li

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti,

Huquqiy fanlar kafedrası, Davlat boshqaruvi yo‘nalishi,

2-kurs Magistratura bosqichi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston va Markaziy Osiyodagi anklav va ekslav hududlarning shakllanish jarayonlari, ularning tarixiy ildizlari hamda zamonaviy muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqotda mintaqadagi hududiy chegaralanishning o‘ziga xos jihatlari, ayniqsa Sovet davrida amalga oshirilgan milliy-hududiy chegaralanish siyosatining oqibatlari yoritilgan. Shuningdek, anklav va ekslav hududlar bilan bog‘liq transport, xavfsizlik va ijtimoiy-iqtisodiy muammolar ko‘rib chiqilib, ularni hal etish yo‘llari yuzasidan xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Anklav, ekslav, Markaziy Osiyo, O‘zbekiston, hududiy chegaralanish, davlat chegaralari, Sovet davri, milliy-hududiy chegaralanish, Farg‘ona vodiysi, So‘x, Shohimardon, Barak, Sarvan, etnik tarkib, demografik omillar, chegara nizolari, transport muammolari, suv resurslari, mintaqaviy xavfsizlik, davlatlararo hamkorlik, delimitatsiya, demarkatsiya.

Аннотация: В данной статье анализируются процессы формирования анклавных и эксклавных территорий в Узбекистане и странах Центральной Азии, их исторические корни, а также современные проблемы. В исследовании освещаются особенности территориального разграничения в регионе, в частности последствия национально-территориального размежевания, проведённого в советский период. Кроме того, рассматриваются транспортные, вопросы безопасности и социально-экономические проблемы, связанные с анклавными и эксклавными территориями, а также формулируются выводы и предложения по путям их решения.

Ключевые слова: Анклав, эксклав, Центральная Азия, Узбекистан, территориальное разграничение, государственные границы, советский период, национально-территориальное размежевание, Ферганская долина, Сох, Шахимардан, Барак, Сарван, этнический состав, демографические факторы, пограничные конфликты, транспортные проблемы, водные ресурсы, региональная безопасность, межгосударственное сотрудничество, делимитация, демаркация.

Abstract: This article analyzes the processes of formation of enclave and exclave territories in Uzbekistan and Central Asia, their historical roots, as well as contemporary challenges. The study highlights the specific features of territorial

delimitation in the region, particularly the consequences of the national-territorial delimitation policy implemented during the Soviet period. Furthermore, transport, security, and socio-economic issues related to enclave and exclave territories are examined, and conclusions are drawn regarding possible approaches to their resolution.

Keywords: Enclave, exclave, Central Asia, Uzbekistan, territorial delimitation, state borders, Soviet period, national-territorial delimitation, Fergana Valley, Sokh, Shakhimardan, Barak, Sarvan, ethnic composition, demographic factors, border conflicts, transport problems, water resources, regional security, interstate cooperation, delimitation, demarcation.

Kirish

Markaziy Osiyo mintaqasi o'zining murakkab geosiyosiy va hududiy tuzilishi bilan ajralib turadi. Bu hudud asrlar davomida tarixiy, siyosiy, etnik va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar ta'sirida shakllanib kelgan bo'lib, bugungi kunda ham o'zining o'ziga xos hududiy muammolari bilan dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shunday murakkab hodisalardan biri anklav va ekslav hududlarning mavjudligidir.

Anklav va ekslav hududlar davlatlararo munosabatlar, chegara boshqaruvi, xavfsizlik va iqtisodiy integratsiya jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston Markaziy Osiyoning markaziy qismida joylashgan davlat sifatida ushbu hududiy tuzilma bilan bevosita bog'liq bo'lib, uning hududida ham, qo'shni davlatlar hududida ham bir qator anklav va ekslav hududlar mavjud.

Mavzuning dolzarbliigi shundaki, anklav va ekslav hududlar bugungi kunda transport-logistika tizimi, chegara nazorati, suv va yer resurslaridan foydalanish hamda aholiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish kabi sohalarda qator murakkabliklarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, Farg'ona vodiysi ushbu jihatdan eng murakkab hududlardan biri hisoblanadi, chunki bu yerda aholi zichligi yuqori, etnik tarkib esa nihoyatda rang-barangdir.

Tarixiy nuqtayi nazardan qaraganda, Markaziy Osiyoda anklav va ekslavlarning shakllanishi asosan XX asrning 20–30-yillarida Sovet Ittifoqi tomonidan amalga oshirilgan milliy-hududiy chegaralanish siyosati bilan bog'liqdir. Ushbu jarayonda hududlar ma'muriy va etnik tamoyillar asosida qayta taqsimlangan bo'lsa-da, ko'plab hollarda tabiiy geografik yaxlitlik va iqtisodiy bog'liqlik to'liq hisobga olinmagan. Natijada ayrim hududlar o'z asosiy hududidan ajralib qolib, anklav va ekslav shaklini olgan.

Sovet Ittifoqi parchalanib, mustaqil davlatlar tashkil topgach, ilgari ichki ma'muriy chegaralar xalqaro davlat chegaralariga aylandi. Bu esa anklav va ekslav hududlarning siyosiy va huquqiy ahamiyatini yanada oshirdi hamda ayrim hollarda davlatlar o'rtasida chegara, yer va suv resurslari bo'yicha nizolar yuzaga kelishiga sabab bo'ldi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi O‘zbekiston va Markaziy Osiyoda anklav va ekslav hududlarning shakllanish jarayonlarini tahlil qilish, ularning tarixiy ildizlarini yoritish hamda zamonaviy muammolarini o‘rganishdan iboratdir. Shuningdek, ushbu muammolarni hal etishda mintaqaviy hamkorlik, samarali chegara boshqaruvi va o‘zaro ishonchning o‘rni ham ko‘rib chiqiladi.

Asosiy qism

O‘zbekiston va Markaziy Osiyodagi anklav hamda ekslav hududlarning shakllanishi ko‘p asrlik tarixiy jarayonlar, siyosiy o‘zgarishlar va demografik omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu hududiy fenomenni to‘liq anglash uchun mintaqaning tarixiy-geografik rivojlanish bosqichlarini kompleks tarzda tahlil qilish muhim hisoblanadi.

Tarixiy jihatdan Markaziy Osiyo hududida markazlashgan, qat’iy va xalqaro me’yorlarga mos chegaralar tizimi uzoq vaqt davomida shakllanmagan. Buxoro amirligi, Xiva va Qo‘qon xonliklari davrida hududiy boshqaruv ko‘proq siyosiy ta’sir zonalari, iqtisodiy aloqalar, savdo yo‘llari va etnik yashash hududlariga asoslangan edi. Chegaralar aniq chizilmaganligi sababli aholi erkin harakatda bo‘lgan va turli etnik guruhlar bir hududda aralash holda istiqomat qilgan. Bu esa keyingi davrlarda hududiy delimitatsiya jarayonlarini murakkablashtirdi.

XX asr boshlarida Sovet hokimiyati tomonidan amalga oshirilgan milliy-hududiy chegaralanish siyosati anklav va ekslav hududlarning shakllanishida eng muhim bosqich bo‘ldi. 1924–1936-yillar oralig‘ida Markaziy Osiyo respublikalarga bo‘linib, hududlar milliy tamoyillar asosida qayta tashkil etildi. Biroq bu jarayonda ko‘plab omillar — jumladan, etnik tarkibning murakkabligi, iqtisodiy bog‘liqliklar, geografik uzviylik va tarixiy yashash hududlari to‘liq hisobga olinmadi. Natijada ayrim aholi punktlari asosiy hududidan ajralib, boshqa respublika hududi ichida qolib ketdi va anklav hamda ekslav shaklini oldi.

O‘zbekiston bilan bog‘liq anklav va ekslav hududlar asosan Farg‘ona vodiysida joylashgan bo‘lib, bu hudud Markaziy Osiyodagi eng zich aholiga ega va etnik jihatdan eng rang-barang mintaqalardan biridir. Bu yerda o‘zbek, tojik va qirg‘iz xalqlari tarixan aralash yashab kelgan. Shuning uchun ham hududiy chegaralarni aniq belgilash jarayoni murakkab kechgan.

Eng yirik anklavlardan biri — So‘x hududi bo‘lib, u O‘zbekistonga tegishli bo‘lsa-da, Qirg‘iziston hududi bilan to‘liq o‘ralgan. So‘xning geografik ajralganligi uning transport, iqtisodiy va ijtimoiy aloqalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shohimardon esa O‘zbekistonning Farg‘ona viloyatiga tegishli ekslav hudud bo‘lib, tabiiy-geografik jihatdan tog‘li hududda joylashgan va rekreatsion ahamiyatga ega. Bundan tashqari, Qirg‘izistonning Barak hududi hamda Tojikistonning Sarvan hududi O‘zbekiston hududi bilan bog‘liq murakkab anklav tizimini tashkil etadi.

Anklav va ekslav hududlarning mavjudligi bir qator dolzarb muammolarni

yuzaga keltiradi. Birinchidan, transport va logistika muammolari eng asosiy masalalardan biridir. Aholi o'z davlatining asosiy hududiga yetib borish uchun boshqa davlat hududidan o'tishga majbur bo'ladi, bu esa bojxona nazorati, vizasiz harakatlanish tartibi va chegara ruxsatnomalariga bog'liqlikni oshiradi. Bu holat kundalik hayot va iqtisodiy faoliyatga bevosita ta'sir qiladi.

Ikkinchidan, xavfsizlik va chegara boshqaruvi masalalari dolzarb hisoblanadi. Ayrim hududlarda yer, yaylov va suv resurslaridan foydalanish bo'yicha kelishmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Ayniqsa, Farg'ona vodiysida suv resurslari taqsimoti eng muhim strategik masalalardan biri bo'lib, bu nafaqat mahalliy, balki davlatlararo darajadagi munosabatlarga ham ta'sir ko'rsatadi.

Uchinchidan, ijtimoiy-iqtisodiy muammolar mavjud. Anklav hududlarda yashovchi aholi uchun ta'lim, sog'liqni saqlash, ish bilan ta'minlash va infratuzilma xizmatlariga kirish ba'zan cheklangan bo'lishi mumkin. Bu esa hududlar o'rtasidagi rivojlanish darajasida tafovutlarni keltirib chiqaradi.

Shuningdek, demografik omillar ham muhim rol o'ynaydi. Aholining zichligi, migratsiya jarayonlari va etnik tarkibning murakkabligi hududiy barqarorlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Farg'ona vodiysida ushbu omillar o'zaro uyg'unlashib, ba'zan ijtimoiy keskinliklarni ham yuzaga keltiradi.

Shunga qaramay, so'nggi yillarda Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida chegaraviy masalalarni hal etish bo'yicha ijobiy tendensiyalar kuzatilmoqda. Delimitatsiya va demarkatsiya jarayonlari faollashib, qo'shma davlat komissiyalari faoliyati kuchaytirilmoqda. Shuningdek, transport yo'laklarini ochish, chegara o'tish punktlarini yengillashtirish va aholi harakatini soddalashtirish bo'yicha muhim choralar amalga oshirilmoqda. Bu esa mintaqaviy integratsiya va o'zaro ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, anklav va ekslav hududlar Markaziy Osiyo geosiyosiy tizimining murakkab, ammo muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ularning samarali boshqaruvi mintaqaviy barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish va davlatlararo hamkorlikni mustahkamlashda katta ahamiyatga ega.

Xulosa

O'zbekiston va Markaziy Osiyodagi anklav hamda ekslav hududlar tarixiy, siyosiy va demografik jarayonlar natijasida shakllangan murakkab hududiy tizim hisoblanadi. Ularning paydo bo'lishi asosan mintaqadagi uzoq tarixiy davrlarda mavjud bo'lgan siyosiy boshqaruv shakllari, etnik aralashuv jarayonlari hamda XX asr boshlarida Sovet Ittifoqi tomonidan amalga oshirilgan milliy-hududiy chegaralanish siyosati bilan bevosita bog'liqdir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Sovet davrida amalga oshirilgan chegaralanish jarayonida iqtisodiy aloqalar, tabiiy geografik yaxlitlik va aholi joylashuvi to'liq hisobga olinmagan. Natijada ayrim hududlar o'z asosiy hududidan ajralib qolib, anklav

va ekslav shaklini olgan. Bu holat bugungi kungacha saqlanib qolgan bo‘lib, mintaqaviy boshqaruvda muhim muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Zamonaviy davrda anklav va ekslav hududlar bilan bog‘liq asosiy muammolar transport-logistika tizimi, chegara boshqaruvi, suv va yer resurslaridan foydalanish hamda ijtimoiy xizmatlarga kirish imkoniyatlari bilan bog‘liqdir. Ayniqsa, Farg‘ona vodiysi kabi zich aholi yashaydigan hududlarda bu muammolar yanada keskin namoyon bo‘ladi.

Shunga qaramay, so‘nggi yillarda Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida o‘zaro ishonch va hamkorlikning kuchayishi natijasida chegara masalalarini hal etish bo‘yicha ijobiy jarayonlar kuzatilmoqda. Delimitatsiya va demarkatsiya jarayonlarining faollashuvi, qo‘shma komissiyalarning ishlashi hamda transport aloqalarining yengillashtirilishi ushbu muammolarni bosqichma-bosqich kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, anklav va ekslav hududlar mintaqaning geosiyosiy va geografik tuzilishining muhim elementi bo‘lib, ularni samarali boshqarish mintaqaviy barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish va davlatlararo hamkorlikni mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etadi. Kelgusida ushbu hududlar bilan bog‘liq muammolarni hal etishda mintaqaviy integratsiya va o‘zaro manfaatli hamkorlik asosiy omil bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992.
3. Nabiyev R.N. Markaziy Osiyo geografiyasi. – Toshkent: Universitet, 2018.
4. Baratov P. Siyosiy geografiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
5. Ismoilov A. Markaziy Osiyoda chegaraviy muammolar va ularning yechimlari. – Toshkent: Fan, 2020.
6. UNESCO. Central Asia: Borders and Regional Development. – Paris, 2019.
7. United Nations. Boundary Delimitation and Border Management in Post-Soviet States. – New York, 2016.
8. Regional Security Studies Journal. Enclaves and Exclaves in Central Asia. – Vol. 12, Issue 3, 2021.
9. Rashidov Sh. Farg‘ona vodiysi: tarix va bugun. – Toshkent: Sharq, 2017.
10. World Bank Report. Cross-border Cooperation in Central Asia. – Washington, 2022.